

АЛЕКСАНДЪР ФЕОДОРОВ*

ЕВОЛЮЦИОННАТА КОСМОЛОГИЯ НА ЧАРЛС С. ПЪРС

Abstract: The article presents the evolutionary cosmology of the great American philosopher Charles S. Peirce (1839–1914). For that purpose, the text features a short overview of his pragmatism and semiotics, in order to lead the reader to a comprehensive understanding of Peirce's transition from nominalism to realism. The article then traces the consequences of Peirce's adopting the doctrine of objective idealism and applying his three universal categories to the field of speculative thought and the problems of evolutionary growth. The last part of the article discusses the essay *Evolutionary Love* (1893), in which he developed his doctrines of *tychism*, *anancism* and *agapism*, according to which three evolutionary elements are active in the universe: chance, law and love (or sympathy).

Keywords: pragmatism, semiotics, evolution, tychism, anancism, agapism, synechism.

(...) философията изисква или цялостен еволюционизъм, или никакъв.
Чарлс С. Пърс

Публикуването на „Произходът на видовете“ от Дарвин през 1859 г. бележи раждането на еволюционна теория, която представя ново разбиране за човека и Вселената. Самото съчетание на думите „произход“ и „вид“ представлява бунт срещу доминиралата две хилядолетия интелектуална традиция, която „разглежда промяната и произхода като знаци на недостатък и нереалност“ и смята установеното и крайното за превъзхождащи ги мисловни категории (Dewey 1965: 1). Реакциите, породени от публикуването на „Произходът на видовете“, обикновено са в крайностите от пълно отрицание до квазирелигиозна преданост, но малко са мислителите, които остават равнодушни към труда на Дарвин, въпреки празнотите, които неговата теория оставя (Денет 2014: 14,18).

Създателят на прагматизма Чарлс Сандърс Пърс също не остава незасегнат от теориите на Дарвин. Философията му може да се определи като еволюционна, „която мисли човечеството като част от развиващия се естествен свят“, а много от текстовете му го представят като учен, изцяло посветен на „принципите на еволюционното нарастване“ (Houser 1992: XXIII). Пърс съвсем не ограничава своя еволюционизъм в границите на биологията. Според него еволюционист е този, който вярва, че Вселената се придвижва към състояние, което в своята обобщеност е различно от състоянието на миналото, или с други думи, този, който разбира абсолютното като съдържащо две отделни реални точки (EP 1: 251)¹. Текстът от Пърс, който най-добре отразява възгледите му за развитието на Вселената, е есето „Evolutionary Love“ [„Еволюционна любов“], публикувано за първи път през 1893 г. в трети брой на списание *Monist* [„Монист“]. В него е развит *агапизмът*, или доктрината, според която любовта е

* Докторант в Института за литература, БАН. Email: a.n.feodorov@gmail.com

¹ При цитирането на двутомното издание *The Essential Peirce*, цифрите след съкращението означават съответно тома и страницата. Преводите на цитатите са мои [А.Ф.] с изключение на изрично посочените.

действаща сила във Вселената. От трите вида еволюция – поради случайно отклонение, поради механична необходимост и поради съзидателна любов – Пърс определя любовта като основополагаща. Текстът също така представлява критика срещу утилитаризма на Бентам, който Пърс нарича „евангелието на алчността“ (EP 1: 357), и отхвърля водещата роля на политическата икономика в сферата на интелектуалния живот в края на XIX век. Задълбоченият прочит изисква есето да бъде поставено в контекста на цялостното мисловно развитие на Пърс, за да разкрием как се отнася към философската му система. В следващите няколко страници ще се спрем на някои от фундаментите на Пърсовата архитектура и на някои от най-значимите му концепции, които присъстват в еволюционната му космология, прагматизма, семиотиката и прехода на мисълта му от номинализъм към реализъм. Следващата стъпка включва последствията от възприемането на обективния идеализъм и приложението на трите универсални категории в полето на спекулативната мисъл и еволюционния растеж. Последната част от статията се съсредоточава върху „Еволюционна любов“.

Мисъл в движение

В рамките на малко повече от 40 години Чарлс Пърс написва над 90 000 страници (Младенов 2000: 66), достигайки до забележителни открития в различни области на познанието като философия, логика (семиотика), математика, химия, физика, геодезия, психология и икономика. Той не завършва нито една от многото си планирани философски книги, а и сам твърди, че подходящият начин за изложение на идеите му е в есета, разпръснати из страниците на различни списания, публикувани са посмъртно (някои едва преди няколко десетилетия), а работата върху публикуването на ръкописите му продължава. Докато е жив, той така и не успява да се утвърди като водеща фигура в академичната общност, въпреки признанието на свои съвременници като Уилям Джеймс, Джосая Ройс и Джон Дюи. Едва десетилетия след смъртта на Пърс Алфред Уайтхед ще го сравни по значимост с Аристотел (1936 г.), Карл Поппър ще го нарече един от най-големите философи на всички времена (1965 г.), а Ноам Чомски ще признае, че „почти преразказва“ Пърс в трудовете си (Brent 1993: 6).

Макар днес много от най-важните му трудове да са достъпни, творчеството му представлява океан от концепции и „пътешественикът“ без необходимата предварителна подготовка лесно се изгубва. Причината е в готовността на Пърс да редактира и преработва непрекъснато твърденията си: като философ в линията, възхождаща към британския емпирицизъм, той следва методите на естествените науки и развива идеите си в светлината на нови научни открития. Пърс е холистичен философ – може би последният такъв, който единствен изгражда мисловна система, чийто терминологичен апарат е изведен *в действие*, т.е. всички елементи се трансформират един в друг и все пак запазват своята същност. Подвижните концепти в мисловната му система улавят адекватно света в неговата непрекъснатост за разлика от класическата немска философия, която го разглежда като поредица от разделени моменти. За да вникнем в Пърсовата мисъл, ще проследим най-значимите му философски теории, като започнем от прагматизма.

Прагматизмът – в по-широк смисъл – е определян като първото наистина американско мисловно течение и най-сериозния американски принос към философията изобщо (De Waal 2005: 2). Макар да няма точна рождена дата, знаем, че около седемдесетте години на XIX век група млади мъже в Кеймбридж, Масачузетс, основават т.нар. „Метафизичен клуб“ (Ibid.: 1). Сред тях са Уилям Джеймс и Чарлс Пърс. Още при самото си зараждане прагматизмът поема в различни посоки. Пърс го определя като метод за установяване значенията на думи, идеи или термини, най-вече за премахване на неясноти в научни и философски понятия. Според него, значението на дадена идея трябва да се отнася към бъдещи последици. Това е твърдението, заложено в прагматистката максима, представена в текста „How to Make Our Ideas Clear“, публикуван за първи път в списание *Popular Science Monthly* през 1878 г.

Като разсъждаваме върху ефектите, които могат да имат мислими практически последици, ние схващаме самия обект на нашата представа. Следователно нашата концепция за тези ефекти е цялата ни концепция за обекта (EP 1: 132).

Джеймс усвоява максимата от Пърс, но за да превърне прагматизма в теория за истината, когато през 1898 г. в своята лекция „Philosophical Conceptions and Practical Results“ изказва следното твърдение:

Основното ни мерило за това какво означава една истина е именно поведението, което тя предизвиква или вдъхновява. Но тя вдъхновява това поведение, защото преди това е предугадила някакъв специфичен завой в опита ни, който би извикал това поведение от наша страна (James 1977: 348).

„Обект на нашата представа“ е заменено от „истина“. Според Де Ваал Джеймс се отклонява от максимата на Пърс по два начина: първо, той ограничава истината само до нейните специфични (отделни) последици, което по същността си е номиналистична позиция; и второ, Джеймс смята, че отделните ефекти трябва да бъдат преживяеми (experiential), докато за Пърс практическите последици са установени навици (или правила) (De Waal 2005: 36). Още по-вече, въпросните ефекти за Джеймс не се отнасят към обекта на нашето познание, а към индивида, който вярва, че дадено твърдение е истинно (Ibid.: 37). Несъвместимостта между двете концепции кара Пърс години по-късно да въведе термина *прагматицизъм* с надеждата, че няма да бъде обезсмислен като първоначалния. За него „истина“ е само концепт, към който трябва да се подхожда прагматистки: т.е. прагматистката концепция за истина е следствие от желанието за проясняване на философския дискурс (Ibid.: 5).

Пърс е и родоначалник на съвременната семиотика. Определението за знак при него следва от средновековната формулировка *aliquid stat pro aliquo*, или „нещо, което стои вместо нещо друго“, но Пърс добавя и въпроса „за кого“. Така той разделя знака на три, за да стигне до следното определение:

Знак е всяко нещо, което се отнася към второ нещо, неговия обект, във връзка с качество, по такъв начин, че поражда трето нещо, неговия интерпретант, свързан със същия обект (CP 2.92)² [пр. – Андрей Ташев].

² *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*: цифрите след съкращението означават съответно тома и параграфа.

В знаковото действие (семиозис) знакът поражда интерпретант, който също се трансформира в знак и поражда нов интерпретант. В този процес на нарастване се наблюдава тенденция към привикване („habit-taking tendency“), в който интерпретантите губят спонтанност и стават в по-голяма степен закономерни. Тук откриваме и теорията за безкраен семиозис на Пърс, от която следва, че „значението не възниква на определено място, а е в отношението между знак, обект и интерпретант“ (Ташев 2013: 116), или с други думи – за да бъде нещо знак, то трябва да бъде тълкувано. Припомняйки си, че прагматистката максима е критерий за установяване на значения, то знакът (елемент от семиозиса) е носител на това значение (Ibid.: 112). Като всяка от неговите триади, знаковата също е изведена от трите универсални категории, за които ще стане дума по-късно.

Реалността на имената

В предговора към първия том на сборника *The Essential Peirce* съставителят и редактор Нейтън Хаузър изразява мнението, че най-значимото развитие в мисленето на Пърс е преходът от номинализъм към реализъм (Houser 1992: XXIV). Съществуват различни определения на въпросните доктрини и поради тази причина, за да илюстрираме това движение на мисълта, ще се спрем на определенията, които им дава Пърс. *Номинализъм* е доктрината, според която освен имената не съществува нищо обобщаващо.

(...) по-точно, доктрината, според която общите съществителни като кон или човек в своята обобщеност не представят нищо в реалните неща, а са само улеснения, които ни позволяват да говорим за много неща наведнъж или в най-добрия случай представляват необходимост на човешката мисъл; индивидуализъм (EP 1: XXIV).

Идеализмът той дефинира като метафизическа доктрина, в която реалното и мисълта имат една и съща природа, т.е. всичко в реалността е по своята същност психическо. Според *реализма* „същността на естествените класове има форма на съществуване в реалните неща“ и приема „реалното съществуване на външния свят като независим от каквато и да е мисъл относно него или най-малкото като независим от мисълта на който и да е индивид или сбор от индивиди“ (EP 1: XXIV).

Най-важният философски проблем според Пърс е противопоставянето между номинализъм и реализъм, от чието вярно решение зависи бъдещето на философията (Houser 1992: XXIV). В „Fraser's *The Works of George Berkley*“, текст, публикуван за първи път в *North American Review* през 1871 г., проблемът е изведен на преден план като имащ сериозни последици за нашия живот:

Въпросът дали родът homo [сапиенс (А.Ф.)] съществува не само като индивиди е въпросът дали съществува нещо по-достойно, по-стойностно и по-важно от индивидуалното участие, индивидуалния стремеж и индивидуалния живот. Дали хората в действителност притежават нещо общо, според което общността да се смята за цел сама по себе си и ако е така, каква е относителната тежест на двата фактора, е фундаменталният практически въпрос по отношение на всяка институция, върху чието устройство е по силите ни да окажем въздействие (EP 1: 105).

Спорът между номиналисти и реалисти е най-добре открит в разбирането за реалност, в контекста на средновековната опозиция между партикуларии и универсалии. Какво всъщност са универсалиите? Младенов ги нарича концепции на разума, които се отнасят „до всички множества от впечатления“ (Младенов 2011: 198). В такъв случай можем да заключим, че за номиналиста реално съществуват само партикуларии, или отделности, а универсалиите са просто улеснения в говоренето за много неща наведнъж. Това е един от основните проблеми на средновековната мисъл, а според някои мнения и начинът да се „изведе съдържанието на цялата средновековна философия“ (Жилсон, Бьонер 1999: 252). Реалистът, за разлика от номиналиста, смята универсалиите за реални. Пърс откроява две разбираня за реалност.

Според първото мисълта е единственото нещо, което е непосредствено достъпно за нас. Но мислите ни са причинени от усещания, ограничени от нещо извън разума. Това, което директно оказва влияние върху усещанията ни и е същевременно извън разума и независимо от начина, по който го мислим, е реалното (EP 1: 88). Но това разбиране за реалност твърде лесно попада в капана на номинализма. От него можем да заключим, че един човек прилича на друг, но това не означава, че реалностите, които са извън разума, причиняват чувства, които могат да бъдат сведени до една концепция. С други думи, не е възможно да се заключи, че двама души действително имат нещо общо, защото да назовем и двамата „хора“ означава единствено, че мисловният термин „човек“ стои за който и да е от сетивните обекти, причинени от външната реалност. В такъв случай двете усещания нямат общо помежду си, а от това следва, че външните реалности също нямат общо помежду си.

Второто разбиране за реалност отхвърля Кантовата идея за „нещо в себе си“ (EP 1: 90). Според това разбиране всяка мисъл съдържа елемент на случайност, който е зависим от способностите и ограниченията на отделния индивид, т.е. присъства елемент на грешка (Ibid.: 89). Но Пърс смята, че човешкото мнение се движи в определена посока, която всъщност е истината. В такъв случай, предлага той, нека си представим който и да е човек, който има достатъчно информация на разположение и упражнява мисълта си върху даден проблем достатъчно дълго: резултатът неминуемо е извеждането на определено заключение, което ще бъде достигнато от всеки отделен интелект, стига да има подходящи условия (Ibid.: 89). Така крайното мнение е независимо не от мисълта изобщо, а от която и да е случайна, отделна мисъл и „всичко, което се смята, че съществува в крайното мнение, е реално и нищо друго“ (Ibid.: 89).

В казаното дотук относно реалността личи взаимосвързаността на отделните елементи в мисловната система на Пърс и важността на общността (или „обществото на изследователи“) по пътя към истината, наречена крайно мнение. В това разбиране за истината се крие и основната разлика между неговия *прагматизицизъм* и *прагматизма* на Уилям Джеймс. Крайното мнение, т.е. истината, е *отложено* в необозримото бъдеще. Тук липсва една-единствена крайна цел, заложена в самото начало на движението, липсва абсолютна предопределеност. „Необозримото бъдеще“ може да се разбира и като „никога“, защото не можем да знаем кога, нито дали въобще ще го достигнем. Съществува непрекъснато и последователно движение, тласкано от случайност и необходимост,

но едновременно с това, удържано в хармония. В казаното дотук виждаме допирните точки с идеята за безкраен семиозис и неизчерпаемостта на значения, както и идеята за фалибилизма, или доктрината, според която никои изследовател не може да твърди с абсолютна сигурност, че е постигнал истината, защото е възможно да се появят нови доказателства или информация в системата от вярвания, които да разклатят дори най-вкоренените от тях (Houser 1992: XXII).

Следващата стъпка, която трябва да направим, за да проследим движението от номинализъм към реализъм, изисква да въведем още едно от определенията на Пърс. В него той дефинира обективния идеализъм като метафизическа доктрина, която съчетава принципите на идеализма и реализма. Следвайки това съчетание, Пърс се самоопределя като монистичен реалист, според когото съществува непрекъснатост между психическото и физическото. Метафизическите му позиции са най-добре развити в периода между 1883 и 1893 г.

Обективен идеализъм

През 80-те години на XIX век Чарлс Пърс започва да анализира последиците от възприемането на позицията, че идеите са реални. Ранна проява на тези размисли е интересът на Пърс към окултното, който може да бъде проследен заедно с по-задълбочените му спекулативни размисления за строежа на Вселената в текста от 1884 г. „Design and Chance“. Писан между декември 1883 и януари 1884, текстът е представен като лекция пред „Метафизичния клуб“ на университета „Джонс Хопкинс“ и е публикуван в първия том на *The Essential Peirce*. Той съвпада с началото на еволюционното обяснение на законите на природата и желанието на Пърс да изрази архитектурната метафизика, която ще развие няколко години по-късно. Чрез хипотезите за абсолютна случайност, тенденция към привикване и универсална еволюция, той представя своя постулат, че всичко във Вселената подлежи на обобщаващо обяснение (Houser and Kloesel in EP 1: 215). В този текст Пърс представя необходимостта от усъмняване в точността на аксиомите. Според общата максима на научното изследване е необходимо да вярваме, че на определени етапи от него е правилно да приемем точността на установените закони, защото поставянето им под съмнение води единствено до объркване. Но на по-късен етап е необходимо да се усъмним в точността на същите закони, ако имаме на разположение идея, която оказва по какъв начин бихме могли да ги поправим или допълним (EP 1: 216). Пърс отхвърля Декартовото абсолютно усъмняване, което намира за изкуствено, защото не бива да се преструваме, че „се съмняваме във философията в това, в което не се съмняваме в сърцата си“ (Ibid.: 29).

В този текст Пърс за първи път представя разбирането си за еволюционното развитие на Вселената. Като поставя под съмнение аксиомата, според която всяко събитие има причина, той се пита дали случайността – в Аристотеловия смисъл на думата, като липса на причинност – не играе важна роля в развитието на света (Ibid.: 217). Това води до твърдението, че физическите закони се нуждаят от теория на еволюцията, според която, връщайки се назад във времето, ще установим, че законите на Вселената са били по-слабо детерминирани. Ако природните закони се развиват и изменят, то случайността е действащ еволюционен принцип:

Предполагам, че в изключително редки единични случаи някой природен закон бива нарушен в безкрайно малка степен; това може да бъде наречено абсолютна случайност (EP 1: 213).

Според Пърс абсолютната случайност е основна част от хипотезата, че макар не напълно, всичко подлежи на обобщаващо обяснение: разбиране, според което отклоненията от общите закони, на които бихме станали свидетели в определени случаи, не се дължат единствено на грешки в самите наблюдения, а са резултат от непрекъснат процес на развитие, в който случайността придвижва нещата от състояние на хомогенност към състояние на хетерогенност, нарушавайки природните закони.

В „Design and Chance“ интересът към възможните проявления на реалното и значението на реализма е само загатнат, докато в „A Guess at the Riddle“ – ръкопис, публикуван за първи път посмъртно в първия том на *Collected Papers of Charles Sanders Peirce* и в *The Essential Peirce*, – космологичните размисли намират своето задълбочено изложение. В този текст Пърс възприема архитектурен подход в науката и философията и скъсва с номиналистичните идеи от ранните си есета, за да възприеме позицията на обективния идеализъм. Той си поставя амбициозната цел да представи всеобхватна теория, която да се превърне в гръбнак на съвременната наука:

Задачата, която тази книга си поставя, е да създаде философия като тази на Аристотел, която означава да очертае контурите на една толкова обширна теория, за която дълго време след това усилията на целия човешки разум във философията от всяка школа и вид, в математиката, в психологията, във физическите науки, в историята, в социологията и в която и да е друга област, ще изглеждат като запълването на детайлите ѝ. Първата стъпка към това е да открием концепции, които са приложими върху всеки въпрос (EP 1: 247).

Тези прости концепции са трите универсални категории на Пърс, познати като Quality, Relation и Representation от най-известното от ранните му есета „On a New List of Categories“, представено пред Американската академия на изкуствата и науките на 14 май 1867 г. Тук те са разгледани като изоморфни на трите елемента, активни във Вселената, а именно случайност, правило и тенденция към привикване. Пърс ги определя като толкова обхватни, че могат да бъдат разглеждани по-скоро като „настроения или тонове на мисълта, отколкото като определени представи“ (EP 1: 247). За разлика от Кант и Аристотел, които извеждат своите категории като качества, Пърс представя своите като отношения, изведени по математически път. Те показват изненадваща близост до трите степени на мисълта при Хегел, означавани днес като теза, антитеза и синтез, но все пак сходството е само формално. Причината категориите да са само три е в това, че докато нито една триада не може да бъде изразена от диади, без да се загуби информация, то отношения между четири, пет или повече елемента могат да бъдат представени като усложняване на триади (EP 1: 251). Пърс представя следния пример: троичното отношение, в което някой (A) дава на друг (B) нещо (C), не може да бъде изразено чрез комбинация от три отделни диади, изразени по следния начин A-B, A-C, B-C, без да се загуби информация: от тук следва, че (A) се разделя с (C) и че (B) приема (C), но не и че (A) непременно дава (C) на (B) (Ibid.: 252). Идеята за комбинация според Пърс

изисква концепцията за триадичност, защото, следвайки примера, е необходимо въпросните три диади не само да бъдат коекзистентни, но да бъдат свързани в един общ факт (Ibid.: 252). С други думи, дадено явление не е прост механичен сбор от отделни и независими елементи, а органично цяло, в което въпросните елементи влизат в отношение помежду си. Идеята за непрекъснато еволюционно развитие се изразява в схващането, че Първото и Второто са категории, които грубо обясняват фактите от опита, но са недостатъчно адекватни в тази си роля, ако липсва идея и за нещо Трето, което свързва абсолютното първо и абсолютното последно и ги въвежда в отношение помежду им:

Първо е това, чието съществуване е просто само за себе си, което не се отнася към нищо и не стои зад нещо друго. Второ е това, което е такова, каквото е по силата на нещо друго, към което е второ. Третото е това, което е такова, каквото е поради това, че опосредства неща, които се съотнасят помежду си (EP 1: 248).

Пърс не довършва своята книга, в която се стреми да даде отговор на загатката за произхода и развитието на Вселената, но много от предположенията му намират своето по-задълбочено представяне в поредицата от метафизични есета, писани за списание „Монист“ между 1891 и 1893 г.

Монистична метафизика

На 2 юни 1890 г. редакторът на списание *Open Court Publishing* Пол Карус се обръща с писмо към Пърс с искане за статии на философска тематика (Brent 1993: 205). Така е поставено началото на взаимоотношения между двамата, довели до публикуването на поредицата от метафизични есета на Пърс на страниците на „Монист“. Към петте есета, отпечатани в списанието, можем да причислим още едно, публикувано по-късно в седми том на *Collected Papers of Charles Sanders Peirce* и във втори том на *The Essential Peirce* („Immortality in the Light of Synechism“), и текстът „Reply to the Necessitarians; Rejoinder to Dr. Carus“ (публикуван в „Монист“ през 1893), в който Пърс подлага на критичен прочит текст на Карус в защита на детерминизма. В тези общо седем есета е представена много различна метафизична перспектива от изразяваните по-рано номиналистични, позитивистки и антиметафизични твърдения на Пърс. Есетата от „Монист“ се обявяват едновременно за идеализъм и реализъм в метафизиката – позиция, която изглежда е плод на нечий друг ум (Brent 1993: 206). Всяко от тях се занимава с различен елемент от космологията на Пърс и със своите кратки представяния на интелектуалните, философски и научни проблеми на времето е един вид генеалогия на развитието на човешката мисъл до XIX век (Ibid.: 206).

В първото есе – „The Architecture of Theories“, публикувано в първи брой на „Монист“ от януари 1891 г. – Пърс следва Кантовата идея, според която философските системи трябва да са изградени на архитектурен принцип. За тази цел е необходимо да се проведе:

систематично изследване на концепциите, от които може да се построи философска теория, за да се установи най-подходящото място, което всяка концепция може да заеме в такава теория и към какви употреби може да се насочи (EP 1: 286).

Пърс разглежда своите три универсални категории Първичност, Вторичност и Третичност (Quality, Relation, Representation) като елементи на мисълта. Оттук и твърдението му, че единственият възможен начин да обясним законите на природата, е да ги разглеждаме като резултат от непрекъснато развитие (EP 1: 288). Следователно те не са абсолютни, а това означава да отхвърлим доктрината на детерминизма, защото във Вселената съществува елемент на спонтанност, неопределеност или това, което по-рано определихме като абсолютна случайност, Първичност (Ibid.: 288).

Второто есе, озаглавено „The Doctrine of Necessity Examined“ и публикувано в „Монист“ през април 1892 г., е отговор на две статии на Пол Карус, публикувани по-рано в списанието. В него Пърс атакува идеята за напълно детерминирана Вселена, защото такова разбиране не може да даде обяснение на основни характеристики на Вселената като новост, растеж, разнообразие и отклонения от закономерности (Brent 1993: 208). Пърс стига до заключението, че абсолютната случайност е реален агент на промяна във Вселената и дава на тази своя доктрина името тихизъм (от гръцкото Τύχη, случайност). Тази идея стои в основата на една космология, която разглежда закономерностите на природата и разума като резултат от нарастване. В „Reply to the Necessitarians“ Пърс не отрича, че съществуват закономерности в природата, а даже напротив – изказва твърдението, че законът е реален и обобщаващ. Въпреки това не съществуват причини да се придържаме към вярването, че явленията в природата неизменно следват обобщаващи формули (CP 6.588).

След тихизма необходимата стъпка, която трябва да се предприеме в изучаването на космологията, е изследването на общия закон за мисловното действие. В есето „The Law of Mind“ от юли 1892 г. Пърс развива доктрината, наречена синехизъм (от гръцкото συνεχής, трайност, непрекъснатост), която отрежда на концепцията за непрекъснатостта основна роля във философията. Според нея единственият закон за разума гласи, че идеите се стремят да се разпростират, като по този начин оказват влияние върху други идеи, губейки от интензивността си и придобивайки обобщеност (EP 1: 313). Идеята, според разбирането на Пърс, е събитие в индивидуалното съзнание, а веднъж преминала, тя вече никога не е налична и всяко нейно повторно явяване е друга идея. Основният въпрос по оста номинализъм–реализъм в такъв случай е следният: как може една преминала идея да бъде мислена отново? За да се случи това, е необходимо тя да е налична *ipso facto*, т.е. идеята не може да е преминала напълно, а да е „безкрайно малко преминала, по-малко преминала от който и да е определен период от миналото“ (Ibid.: 314). От това следва, че настоящето е свързано с миналото посредством поредица от реални безкрайно малки стъпки (Ibid.: 314). Ако приложим това разбиране в сферата на психологията, стигаме до заключението, че съзнанието по необходимост обгръща интервал от време, защото ако това не е вярно, не бихме могли да имаме каквато и да е концепция за време. Това е така, защото сме непосредствено в съзнание в безкрайно малък интервал от време (Ibid.: 315). За да обясни по-добре своите размишления, Пърс се обръща към идеята за математическа безкрайност.

Класическото разбиране за математическа безкрайност гласи, че между които и да е две точки могат да се поставят безкрайно много точки, така че вселе-

ната на числата е безкрайна (Brent 1993: 209). Във философията Пърс проследява две разбираня за безкрайност: аристотелианското, според което всеки континуум (последователност) съдържа своите граници; и кантианско, според което всеки континуум може да се разлага безкрайно. Същностната характеристика на непрекъснатата последователност в кантианското разбиране е в това, че между които и да е две числа може да бъде открито трето, е определена от Пърс като ясна, но едновременно с това и невярна (EP 1: 320). Следвайки Аристотел, Пърс твърди, че съзнанието стои във времето, и това, което е налично за ума във всеки миг, е това, което е налично в течение на момента, в който този миг се явява³. Следователно „настоящото е наполовина минало и наполовина предстоящо“ (Ibid.: 322). Основна характеристика на закона за разума е, че мисли времето като протичащо в една посока – от минало към настояще, а това еднопосочно течение се състои в това, че всяко състояние на разума може да бъде повлияно от по-ранно такова и съдържа също така пространствено измерение (Ibid.: 323). След като пространството е непрекъснато, трябва да съществува връзка между различните части на разума, които се намират на безкрайно малки разстояния една от друга. Според Brent в това се изразява т.нар. настойчивост на една идея да оказва влияние върху друга: установената връзка между две идеи, докато едната все още предстои, може да се разглежда като навик, който предизвиква определени ефекти в съзнанието (Brent 1993: 210). Тази способност на идеята да се „привързва“ към други, продължава Brent, следва структурата на логическото заключение, в която повлияната идея се прикрепя като логически предикат към влияещата като субект (Ibid.: 210).

Какво означава, че една идея може да повлияе друга? Според Пърс идеята (събитие на индивидуалното съзнание) се състои от три елемента: присъщото ѝ качество на чувство (Първичност); енергия, с която влияе на други идеи (реакция, или Вторичност); и тенденция да води със себе си други идеи (опосредстване, или Третичност) (EP 1: 325). Докато идеята се разпростира, нейната сила да влияе върху други отслабва, но присъщата ѝ спонтанност се запазва почти непроменена. В своята цялост крайният интервал от време се състои от неизброими поредици от чувства и когато те се асоциират, резултатът е обобщаваща идея (EP 1: 325). Във Вселената на обективния идеализъм, както твърди Brent, идеите постепенно дегенерират: логическите заключения са по-жизнени от навиците; навиците са по-жизнени от законите; а законите са по-жизнени от материята, която Пърс нарича „effete mind“ (Brent 1993: 209), понятие, към което ще се върнем отново.

Еволюционна любов

Есето „Еволюционна любов“ е разделено на три части: първата противопоставя християнската идея за любов, или съчувствие, на утилитарната философия; втората се стреми да „примири“ три противопоставящи се еволюционни теории в една обобщаваща; а третата представлява повърхностно изследване на предложените идеи по отношение на историческото развитие на човешката мисъл.

³ Пърс използва „миг“ и „момент“ (или *instant* и *moment*) в точно определен смисъл: съответно като „точка във времето“ и „безкрайно малко времетраене“ (EP1: 315).

Пърс предприема атака срещу утилитаризма на Бентам, номинализма на Мил и схващането, че няма по-висша цел от индивидуалното щастие, синтезирано в максимата: „Действай за най-голямото благо за най-големия брой хора“, но изхождайки единствено от собствените си егоистични подбуди, както би направил добрият ученик на Бернард Мандевил. В известната си творба „Приказка за пчелите“, публикувана през 1704 г., нидерландският философ, политически икономист и сатирик, представя тезата, че обществото се развива само чрез греха, а добродетелите са лъжи, употребявани от властващите класи, за да държат низшите в подчинение. Общественият прогрес според това разбиране идва само от способността на индивида да задоволява своята алчност. На този възглед се противопоставя идеята за християнската любов, но макар и позовавайки се на новозаветни текстове, аргументите на Пърс са построени със забележителна логическа последователност и в хармония с развитието на естествените науки. Пърс извежда трите елемента на еволюцията, които според него са действащи в природата. Първото твърдение е, че случайността може да породри природен закон – тихизъм. Ананцизъм е твърдението, според което механичната необходимост, породена от външни или вътрешни обстоятелства, води до изменения, които се запазват и предават на поколението. Агапизъм е твърдението, че любовта или съчувствието имат реално въздействие в света, като Пърс го разглежда като фундаментален вид еволюционно действие, което единствено от трите, е целенасочено.

Като пише върху Ламаркианската идея за еволюция, Пърс призовава да не забравяме, че „материята всъщност е разум“ (EP 1: 361). Това твърдение, което характеризира Пърс като монист, не е изказано от него за първи път на страниците на „Еволюционна любов“. Идеята за синехизъм, или разбирането, според което съществува непрекъснатост между разум и материя, и като цяло разбирането за продължителност и траене, се появява още в есетата „The Law of Mind“ и „Man's Glassy Essence“ (в списание „Монист“ от октомври 1892 г.), а през 1893 г. в „Immortality in the Light of Synechism“ Пърс пише, че „непрекъснатостта направлява цялата сфера на опита във всеки неин елемент“ (EP 2: 1). Той пояснява, че:

синехистът не би допуснал, че физическите и психическите явления са напълно различни... а би настоявал, че всички явления са от едно естество, въпреки че някои са повече мисловни и спонтанни, а други повече материални и закономерни. Все пак всички показват тази смес от свобода и принуда, която им позволява да бъдат, или по-скоро, която ги кара да бъдат телеологични или целенасочени (CP 7.570).

Може би най-добрата илюстрация, която можем да предложим върху идеята за непрекъснатост между разума и материята, т.е. за доктрината на обективния идеализъм, се крие в малко познатата концепция на Пърс „effete mind“. Не съществува съвършен превод на това понятие, но в своята „Отклонена литература“ Младенов предлага „изтощен разум“. Реалността не бива да се възприема като „нещо противопоставено на познаващия разум, а като негов *изстинал* слой“ (Младенов 2011: 143). Тази идея не отрича границата между жива и нежива природа, нито пък съществуването на обективна реалност, която е извън нас и независима от нашите мисли за нея. Но ние нямаме сетива, които са из-

вн нас и следователно в момента, в който влезем в отношение с т.нар. обективна реалност, тя се „превърща в генератор на знаци [и] концепти“ (пак там: 143). Самото понятие „изтощен разум“ се среща още в „The Architecture of Theories“.

Единствената разбираема теория за Вселената е тази на обективния идеализъм, това, че материята е изтощен разум, вкаменени навици, превърнати във физически закони. Но преди такова едно разбиране да бъде възприето, би трябвало то да докаже, че е способно да обясни тримерността на пространството, законите на движението и общите характеристики на Вселената с математическа яснота и точност, защото нищо по-малко не бива да се изисква от всяка Философия (EP 1: 293) [пр. – Иван Младенов].

Пърс мисли Вселената като произлязла от чиста потенция или абсолютна спонтанност, от състояние, в което липсва каквото и да е детерминираност (теорията за Големия взрив ще бъде формулирана десетилетия по-късно). От това състояние на чисто чувство Вселената постепенно става все по-детерминирана, но елементът на случайност никога не изчезва напълно. Според доктрината за синехизма материята не е нищо друго освен разум, в който елементът на случайност почти липсва, т.е. в материята преобладава повече закономерност. Крайното състояние, което Вселената ще достигне според Пърс, е т.нар. „crystallized mind“, или „кристализирал разум“: състояние, в което ще липсва спонтанност и случайността ще отстъпи своето място на абсолютната детерминираност.

Заклучение

Едно такова разбиране за реалността несъмнено заслужава по-задълбочено изследване и бъдещи преводи на споменатите есета на Пърс, които крият „проблясъци ослепителна светлина в кимерийския мрак“, както би се изразил Уилям Джеймс. Текстовете на Пърс, публикувани в „Монист“, остават неразбрани в своето време, а често дори са били тълкувани като размишления на ексцентрик в своя зенит. Те не успяват да спечелят на Пърс така желаната от него аудитория и не допринасят за възстановяването на накърнената му репутация, за която особеността му характер и начин на живот оказват своето влияние (Brent 1993: 213). Макар и отхвърлен от елита на академичната общност, той продължава да работи върху амбициозната си философска система и през следващите десетилетия до смъртта си през 1914 г. доразвива метафизическите си теории и своята логика на отношенията, за да превърне философската си система в семиотична. Метафизиката на Пърс може да бъде разбрана пълноценно чрез съотнасянето ѝ към взаимозаменяемите понятия от неговата мисъл – прагматизъм и семиотика – които очертават неговия философски метод. Трансформационните му универсални категории придават динамика на системата, в която ключово място заема знакът с неговите две същности: партикуларна (материална) и универсална (идеална).

ЛИТЕРАТУРА

- Денет, Д. 2014. *Опасната идея на Дарвин: Еволюцията и превъплъщенията на живота*. София: ИК Изток-Запад.
- Жилсон, Е. и Ф. Бьонер. 1999. *История на християнската философия*. Стара Загора: Идея.
- Младенов, И. 2000. *Срешеният код*. София: АИ Проф. Марин Дринов.
- Младенов, И. 2011. *Отклонена литература: Прагматистки прочит*. София: Парадигма.
- Ташев, А. 2013. *Прагматизмът и Иван Сарълиев: Към корените на семиотичното мислене в България*. София: АИ Проф. Марин Дринов.
- Brent, J. 1993. *Charles Sanders Peirce: A Life*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- De Waal, C. 2005. *On Pragmatism*. Belmont, California: Thomson/Wadsworth.
- Dewey, J. 1965. *The Influence of Darwin on Philosophy*. Bloomington: Indiana University Press.
- Houser, N. 1992. Introduction. // *The Essential Peirce* Vol. 1. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, XIX–XLI.
- James, W. 1977. *The Writings of William James: A Comprehensive Edition*, ed. John J. McDermott. Chicago: University of Chicago Press.
- Peirce, C. S. 1931–1966. *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. Vols. 1–6 edited by Charles Hartshorne and Paul Weiss. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1931–1935. Vols. 7–8 edited by Arthur W. Burks. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1958.
- Peirce, C. S. 1992, 1998. *The Essential Peirce*, Vols. 1–2, ed. Nathan Houser and Christian Kloesel. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.